महर्षी विठ्ठल रामजी शिंदे यांचे अस्पृश्यता निवारण्याचे विचार

प्रा. वटाणे के. आर.
इतिहास विभाग प्रमुख
दादा पाटील महाविद्यालय
कर्जत जि. अहमदनगर

प्रा. राजगुरु जी. डी.
इतिहास विभाग
दादा पाटील महाविद्यालय
कर्जत जि. अहमदनगर

प्रस्तावना :

अस्पृश्यता हि भारतीय सामाजिक [illegible] आहे. अस्पृश्यता भारतीय समाजात एक स्वतंत्र मानवी संस्था म्हणून [illegible] असल्याचे दिसून येते. या अस्पृश्यतेचा उगम हा मानवी जाती [illegible] दिसून येतो. अस्पृश्यता म्हणजे मानवाने एकमेकांचा विटाळ मानणे. एकमेकांना [illegible] भारतात अस्पृश्यता हि जातीय व धार्मिक आधारावर असल्याचे दिसून येते [illegible] समाजात विषमता निर्माण होते. जर समाजात समानता प्रस्थापि[illegible] अस्पृश्यता हि नष्ट करणे गरजेचे आहे. यासाठी अनेक समाज सुधारकांनी प्रयत्न केलेले दिसून येतात परंतु हि आज देखिल समुळ नष्ट झालेली नाही. महाराष्ट्रात अस्पृश्यता निवारण्यासाठी महात्मा फुले, छत्रपती

ISSN:0971-2143
Vol-31-Issue-09-April-2020

शाहु महाराज, सयाजीराव गायकवाड, शिवराम जानबा कांबळे इत्यादींनी महत्वपुर्ण योगदान दिलेले आहे. यांच्या कार्याचा वारसा पुढे महर्षी विठ्ठल रामजी शिंदे यांनी चालवलेला आपणास दिसतो.

<u>अल्प परिचय :</u>

महर्षी विठ्ठल रामजी शिंदे यांचा जन्म वारकरी मराठा कुटूंबात 1873 साली कर्नाटकातील जमखंडी गावी झाला.यांच्यावर वारकरी संप्रदयातील उदार धर्म प्रवृत्ती. सामाजिक समानता हे गुण त्यांच्या जडणघडणीला महत्वाचे ठरले. विद्यार्थी दशेत असताना त्यांच्या वाचनात जॉन स्टुअर्ड मिल, हर्बर्ट स्पेन्सर, गोपाळ गणेश आगरकर, महात्मा फुले, इत्यादीची ग्रंथ संपदा आल्यामुळे त्यांच्यात सामाजिक जागृती होवून त्यांनी सामाजिक समानतेचे मुख्य कारण हे अस्पृश्यता आहे हे त्यांना [illegible] ला अहमदनगर च्या भिंगार या अस्पृश्यता परिषदेला गेल्यावर कळले व त्यानंतर ते अस्पृश्यता निवारण या कार्याकडे वळले.

अस्पृश्यता निवारण :

महर्षी विठ्ठल रामजी शिंदे हे सुरुवाती पासूनच सामाजिक समतेचे पुरस्कर्ते होते त्यांनी या समतेसाठीच अस्पृश्यता निवारणाचे [illegible] कार्याची प्रेरणा त्यांना त्यांचे बारामतीचे मित्र केळुसकर यांच्याकडून [illegible] उन्नतीसाठी कार्य करत महर्षींनी सर्व प्रथम अस्पृश्यता या प्रश्नाचा शास्त्रशुद्ध [illegible] त्याला सार्वत्रिक बनवुन तो राजकीय प्रश्न बनविला.त्यांनी अस्पृश्यता निवारण्या करीता निश्चीत असा कार्यक्रम आखला.त्यासाठी त्यांनी 1906 ला मुंबईत डिप्रेस्ड क्लासेस मिशनची स्थापना केली.या मिशनच्या माध्यमातून अस्पृश्यांच्या जीवनात क्रांती व विकास घडवून आणण्यासाठी दोन महत्वाचे उद्देश होते.

Copyright ⓒ 2020Authors

ISSN:0971-2143
Vol-31-Issue-09-April-2020

1. डिप्रेस कलसेस् मिशनच्या माध्यमातून अस्पृश्यतेचा शोध घेणे. तिच्या पोषक घटका विरोधात आवाज उठविणे, सामाजिक जीवनातील भ्रमक जाणीवा नाहीशा करणे तसेच अस्पृश्यांच्या जीवनातील निकृष्टपणा नाहिसा करणे त्यांच्या मनात स्वाभिमान निर्माण करणे व त्यांना सुशिक्षित व उदयोगी बनविणे.
2. डिप्रेस क्लासेस मिशनच्या माध्यमातून अस्पृश्य वर्गात अध्यात्मिक विकास साधने, शिक्षणाचा प्रसार करणे, त्याच सामाजिक अडचणींचे निवारण करणे. तयाच प्रमाणे त्यांच्याच सार्वजनिक समानता, व्यक्तीगत शिल इत्यादी गुणांचा प्रसार करणे हे उद्देश साध्य करण्यासाठी त्यांनी मिशनच्या माध्यमातून शाळा, उदयोग शाळा, वस्तीगृहे, मोफत दवाखाने इत्यादी योजना राबविल्या गेल्या.

<u>अस्पृश्यता हा राजकीय प्रश्न</u> बनविला:

महर्षी शिंदे यांनी अस्पृश्यता या प्रश्नाला राजकीय पातळीवर नेण्याची आवश्यकता वाटून त्यांनी 1933 मध्ये अस्पृश्यतेचा प्रश्न या निबंध प्रकाशित करुन यात त्यांनी अस्पृश्यतेच्या दुरगामी परिणामांचा विचार मांडून या प्रश्नाला प्रसिध्दी मिळवून दिली. महर्षी शिंदेच्या मते अस्पृश्यतेमुळे राष्ट्रहिताला बाधा निर्माण होऊ शकतो म्हणून अस्पृश्यता संपली पाहिजे अशी भुमिका घेवून त्यासाठी हा प्रश्न राजकीय पातळीवर नेणे आवश्यक वाटून त्यासाठी त्यांनी 8 ते 10 वर्षे त्यांनी प्रयत्न केले. त्यांच्या प्रयत्नांना 1917 साली यश आले.1917 च्या राष्ट्रीय कॉंग्रेसच्या कलकत्ता अधिवेशनाच्या अध्यक्षा डॉ.ऍनिबेझंट यांनी महर्षी शिंदेचा अस्पृश्यता निवारण्याचा ठराव पास करुन [illegible] या प्रश्नाला राजकीय स्वरुप प्राप्त करुन दिले.

<u>अस्पृश्यता निवारण परिषदा</u> :

अस्पृश्यता निवारण्याच्या कार्याच्या प्रगतीसाठी मते स्थरातील लोकांचे सहकार्य आवश्यक आहे. हे त्यांनी जाणून अस्पृश्यता निवारण परिषदा घेतल्या.या परिषदांना त्यांना

Copyright © 2020 Authors

ISSN:0971-2143
Vol-31-Issue-09-April-2020

सर्व स्थरातील लोकांचे सहकार्य व सहानुभूति मिळाली यामध्ये भारतीय संस्थानिक, इंग्रज अधिकारी, कॉंग्रेसचे पुढारी, इत्यांदीचा समावेश होता.

महर्षी शिंदेनी परिषदांच्या माध्यमातून अस्पृश्यता निवारण्याचे महत्वाचे कार्य केले. त्यांनी भारतीय राष्ट्रीय कॉंग्रेसच्या वार्षिक अधिवेशनाच्या वेळेला मिशनच्या परिषदा भरवित या परिषदांमुळे प्रांता प्रांतातुन आलेल्या पुढाऱ्यांचे लक्ष मिशनच्या कार्याकडे वेधले जावून त्या त्या प्रांतात मिशनच्या कार्याल उभारणी करीता मदत मिळत असे. महर्षी शिंदे यांनी राष्ट्रीय पातळीवर परिषदांचे आयोजन करुन त्यांनी अस्पृश्यता निवारण्याकरीता ठराव पास करुन घेत असत. अशाच दोन महत्वाचया परिषदा पुढील [illegible]

1. **भारतीय अस्पृश्यता निवारण** परिषद [illegible]

    स्थळ - मुंबई

    अध्यक्ष - सयाजीराव गायकवाड

    या परिषदेत बॅ. जयकर यांनी [illegible] जीवन सन्मानाने व समानतेने जगता यावे यासाठी ठराव मांडला व तो पास देखील झाला.

2. **अखील भारतीय अस्पृश्यता** [illegible]

    स्थळ - नागपूर

    अध्यक्ष - महात्मा गांधी

    या परिषदेला तत्कालीन [illegible] वल्लभ भाई पटेल, सरोजीनी नायडू इ.उपस्थित होते.या परिषदेच्या [illegible] अस्पृश्यतेचा पश्न हा सर्व समाजाचा आहे व त्यावर सर्वांनी मिळून [illegible] करावी हे पटवून दिले.याचा प्रभाव महात्मा गांधीवर पडून त्यांनी अस्पृश्यता [illegible] सुरु केलेले दिसून येते.

ISSN:0971-2143
Vol-31-Issue-09-April-2020

अशा प्रकारे महर्षी शिंदे यांनी अस्पृश्यता निवारण्याच्या कार्यात परिषदांच्या माध्यमातून प्रभावी पणे कार्य केलेले दिसून येते.

व्हायकोम सत्याग्रह - 1919

महर्षी शिंद डिप्रेस क्लासेस मिशन मधून निवृत्त होवून ब्रहम समाज्याचे प्रचारक म्हणून दक्षिणेत गेले.केरळ मधील व्हायकोम गावात अस्पृश्य लोकांवर अनिष्ट बंधणे होती.तेथील मंदीरांच्या जाण्या येण्याच्या मार्गातर अस्पृश्यांना फिरण्यास सक्त मनाई होती.ती इतर धर्मियांना नव्हती.हा अन्याय दुर करण्यासाठी महर्षी शिंदेयांनी स्थानिक समाज सुधारक साधु शिवप्रसाद यांच्या समवेत अस्पृश्यांसाठी मंदीर प्रवेश सत्याग्रह केला.

समारोप -

महर्षी विठ्ठल रामजी शिंदे यांनी अस्पृश्यता निवारण्याकरीता सामाजिक समानतेचा पुरस्कार करुन डिप्रेस क्लासेस मिशन, परिषदा घेवून तसेच साहित्याच्या माध्यमातून समाजाची अस्पृश्यांनविषयी असणारी मानसिकता बदलली. महर्षी शिंदे यांनी अस्पृश्यांच्या निवारण्याकरीता व हिंदू समाजात [illegible] संपूर्ण जन्मभर कार्य केल्याचे दिसून येते.परंतु दुर्दैव असे की, या समाजसुधारकला ना त्यांच्या समाज्याने स्वीकारले ना अस्पृश्य समाज्याने स्वीकारले अशा प्रकारे हा समाज सुधारक दुर्लक्षीत राहीलेला आपणास दिसून येतो.

संदर्भ ग्रंथ -

1. कठारे अनिल, आधुनिक महाराष्ट्राचा इतिहास, विद्या बुक प्रकाशन औरंगाबाद, 2015.
2. केसकर बी.बी. (संपा.) विठ्ठल रामजी शिंदे लेख, व्याख्याने व उपदेश, दामोदर सावळाराम मंडळी प्रकाशन, मुंबई, 1912.

Copyright © 2020Authors
CamScanner

ISSN:0971-2143
Vol-31-Issue-09-April-2020

3. पवार गो.मा., महर्षी विठ्ठल रामजी शिंदे समग्र वाङ्मय खंड 1, साहित्य आणि संस्कृती मंडळ महाराष्ट्र राज्य, मुंबई. 2009.
4. पवार गो.मा., विठ्ठल रामजी शिंदे, नॅशनल बुक ट्रस्ट, दिल्ली 1990.
5. भिडे जी.एल., पाटील एन.डी. थोरात डि. डि. महाराष्ट्रातील समाज सुधारणेचा इतिहास, फडके प्रकाशन कोल्हापूर.
6. शिंदे वि.रा.,, भारतीय अस्पृश्यतेचा प्रश्न, नवभारत ग्रंथालय, नागपूर. 1933.
7. शिंदे वि.रा., माझ्या आठवणी व अनुभव, श्रीलेखन वाचन भांडार. पुणे 1958.
8. सरदेसाई बी.एन. आधुनिक महाराष्ट्र, फडके प्रकाशन 2000.

Copyright ⓒ 2020 Auth